

цілеспрямованих інтелектуальних зусиль, готуючи підґрунтя для якісного стрибка у цьому напрямі із запровадженням в Україні книгодрукарства.

9. Створення вітчизняного прецеденту високохудожнього оформлення рукописних книг, що в багатьох випадках не мало собі рівних.

Назагал, аналіз показує, що включення вітчизняних монастирів, чернецтва разом з іншими культурними центрами світського чи сакрального характеру у створення рукописних творів, перекладів, зводів, збірників тощо, спричинене потребами переважно церковними і співпадаючими з ними державними, реалізоване, по суті, найбільш інтелектуальним, енциклопедично освіченим, по-європейськи культурно обізнаним, хоч і досить тонким прошарком суспільства – вченим чернецтвом – мало своїми наслідками створення цілої низки непересічних пам'яток української культури, що стали матеріалізованими віхами становлення і розвитку національної духовної культури, свідченнями її європейського рівня й унікальних особливостей. Будучи за своєю суттю переважно сакральними (біблійними, богословськими, богослужбовими, святоотецькими, християнсько-дидактичними тощо), ці пам'ятки чернечо-монастирського походження за своєю значущістю (історичною, писемною, археографічною, релігієзнавчою, філологічною, мистецькою та морально-виховною) виходять далеко за межі церковно-прикладних творів і, при всій своїй обмеженості, становлять могутню підвалину всієї вітчизняної духовної культури, живу пам'ять нашої історії.

Л.Шугаєва* (м. Київ)

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОСЛАВНИХ СЕКТ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Політичні, соціальні та економічні перетворення, які постали у державі у кінці 80-х на початку 90-х років ХХ ст. вагомо позначилися і на релігійно-церковному житті. Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” дозволив релігійним організаціям звільнитися від державного втручання у конфесійні справи, а віруючим надав можливість вільно сповідувати будь-яку свою віру. У суспільній свідомості

* Шугаєва Л.М. – кандидат філософських наук, доцент, докторант Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

підвищився престиж конфесійних організацій, утворились релігійно-політичні партії і рухи, спостерігається інтерес до релігії раніше байдужих до неї людей. Масштабнішою стає діяльність релігійних організацій в різних галузях: в поширенні віровчення, в освіті, культурі, благодійницькій, суспільно-політичній сферах.

Разом з тим зростаючий утилітаризм побутового життя у поєднанні з високою інформатизацією всіх верств суспільства посилює кризу Православної церкви, значною мірою сфери її віросповідання та традиційної ритуальності. Православна церква, яка є ортодоксальною за суттю і консервативною за формою, повільно пристосовується до світу, який швидко змінюється, хоча претендує посісти в українському суспільстві, якщо не визначальне, то бодай привілейоване становище, домагаючись від держави допомоги у вирішенні своїх канонічних та інституційних проблем.

Православні церкви в Україні неадекватно реагують на збільшення різного роду сект, у тому числі й християнської спрямованості. Неохристиянські рухи, новітні рухи, новітні та нетрадиційні культури, неопротестантські релігійні об'єднання привертають раніше здебільшого індиферентних осіб до релігії. Натомість кількісне зростання традиційних для України релігійних громад протестантського спрямування, православними і католицькими церквами сприймається як особлива небезпека, оскільки відбувається перехід вірних з церковних парафій в протестантські громади.

Що ж стосується релігійних сектантських утворень православного походження, то за статистичними даними, які нам були люб'язно надані Державного департаменту у справах релігій при Міністерстві юстиції України, загальна їх кількість на початок 2006 р. становила 70 громад. В окрему графу виділені лише громади істинно православної церкви. Їх нараховується 25. Решта віднесені до графи: „Інші православні організації” в кількості 45 громад. Саме ці громади православного походження є офіційно зареєстрованими. Вивчаючи становище ІПЦ в м. Чернігові, під час спілкування з прихожанами цього об'єднання, зокрема з В. Шумилом, який є одночасно викладачем духовної семінарії ІПЦ, що знаходиться у Одесі, ми виявили суттєві розбіжності між офіційними даними і даними, якими оперують прихожани. В. Шумило вважає, що на території України діє близько 50 громад істинно православної церкви, проте не всі громади офіційно реєструються. В. Шумило вважає, що небажання реєструватися пояснюється нездатністю, неготовністю значної частини віруючих ІПЦ жити відкритим церковним життям. Але найчастіше відмова від реєстрації пов'язана з останнім заповітом

духовного наставника.

У процесі дослідження сучасного стану і тенденцій розвитку сектантських об'єднань православного коріння нами виявлена стійка мережа таких об'єднань в областях України, наявність кліру і прихожан, віросповідних та організаційних засад. Збережені з радянського періоду громади істинно православної церкви перебувають у стані трансформації і пристосування до нових умов. У зв'язку з цим постають певні проблеми інституційного, канонічного, юрисдикційного характеру. Так, скажімо, одним із принципових питань для прихожан ІПЦ в Чернігові, Вінниці, Донецьку і Донецькій області, а також в Дніпропетровську, Сумській області є питання про назву їхнього релігійного об'єднання.

Назва „Руська Істинно православна церква” є не етнічного, а духовно-історіософічного характеру. Віруючі цієї церкви самоідентифікують свою приналежність не до „Російської” (за етнічним принципом), а саме до „Руської Церкви” (за духовно-віросповідним принципом). За їх внутрішньо-релігійним переконанням вона є „Руською”, оскільки її духовний центр розміщується в Київській Русі-Україні (а не в Москві). І це не випадково, оскільки в цьому вже здійснюється їхнє заповітне прагнення до відродження Києво-руської християнської традиції духовного єднання східнослов'янських православних народів навколо „Матері городів Руських – Києва, який ці віруючі за стародавньою традицією шанують як „Єрусалим Святої Русі”. Отож з цієї сторони РІПЦ аж ніяк не може бути „російською”. Для прихожан ІПЦ це – питання принципового, канонічно-віросповідного характеру.

В той же час у Києві діє Свято-Іоаннівська церква і монастир, які належать Російській істинно православної церкви за кордоном. Отець Олексій (Пергаменцев), який очолює громаду, у розмові з авторкою наголосив, що громада підкоряється Першоєрарху митрополиту Віталію (Устинову) Східно-Американському і Нью-Йоркському. На підставі розпорядження Першоєрарха Збори російських преосвящених перетворено в Архієрейський Синод РІПЦ. Канонічна влада Архієрейського Синоду РІПЦ, відповідно до розпорядження Першоєрарха РІПЦ Віталія поширюється на територію колишньої Російської імперії в межах канонічної території дореволюційної Російської Православної церкви. Канонічна влада Архієрейського Синоду РІПЦ поширюється на приходи і громади за межами бувшої Російської імперії. Громада РІПЦ Києва нараховує близько 300 осіб. Приходи Російської істинно православної церкви діють у м. Дніпропетровську, Ялті, Сімферополі.

Як заявляють прихожани Руської істинно православної церкви і Російської істинно православної церкви, між ними ніколи не виникало і не виникає духовних протиріч. На підставі наших спостережень ми прийшли до висновку, що основною причиною неможливості об'єднання з ортодоксальною Православною церквою є „сергіянська і екуменічна ересі” останньої. Під сергіянською ересю прихожани ІПЦ мають на увазі той факт, що їхня церква виникла і організаційно сформувалася в кінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. в результаті відмови більшості єпископату і духівництва Православної церкви від співробітництва з комуністичною владою СРСР, на що пішло керівництво РІПЦ на чолі з митрополитом Сергієм. Відтоді в СРСР існували паралельно офіційна Російська Православна церква і незалежна від влади Істинно православна церква, яка із-за жорстоких репресій та переслідувань змушена була перейти на нелегальний спосіб служіння, від чого в неї з'явилася й інша назва – Катакомбна (тобто підпільна) церква.

Що стосується екуменізму, тобто поглядів і позицій, які відображають прагнення християн різних конфесій до об'єднання в „єдиній Церкві Христовій” при збереженні плюралізму у віровченні, культурі і організації, то представники ІПЦ категорично його заперечують. Саме в руслі заперечення екуменізму ІПЦ засудила ІV Всезарубіжний собор Російської Православної Церкви за кордоном, який відбувся у травні 2006 р. в Сан-Франциско, делегати якого більшістю голосів прийняли рішення об'єднатися з Російською Православною церквою. Глава Російської Православної церкви за кордоном митрополит Нью-Йоркський і Східно-Американський Лавр не приховує, що головною причиною об'єднання РІПЦ з Московським Патріархатом стало те, що з часів першої хвилі еміграції кількість прихожан і фінансові можливості Закордонної Церкви значно скоротилися.

Прихожани ІПЦ в Україні вважають, що об'єднання необхідне для РІПЦ у зв'язку з втратою благодаті і повернення рівня істинності та благодаті досергіянського періоду. З іншого боку, на їхню думку, громади РІПЦ за кордоном знаходяться під постійним тиском РІПЦ і, боячись втратити майно (культурні будівлі, монастирі, землю), змушені об'єднуватися з РІПЦ. Істинно православні прихожани переконані в тому, що з моральної і аскетичної точки зору ортодоксальна Православна церква є абсолютно нездоровою і об'єднуватися з хворим організмом неможливо. Це є їх принципова позиція стосовно об'єднання з РІПЦ.

Водночас, як видно із нами вже сказаного, немає єдності і в середовищі самої ІПЦ. Ми спробуємо з'ясувати причини, за якими громади ІПЦ не можуть або ж не бажають функціонувати єдиним

організмом.

На підставі наших спостережень, можна зробити висновок, що догматика і культ Істинно Православної Церкви в своїх головних рисах мало змінилися і залишилися традиційно православними. Якихось істотних нововведень не відбулося. Широко практикується причастя, молитви є традиційно церковними, вшановуються всі без винятку свята Православної церкви.

Особливості культу ПЦ полягають в тому, що деяким сторонам православ'я і православного культу із-за специфічних умов діяльності надається надзвичайно важливе значення. Такими є чернецтво і обряд покаяння.

Однією із особливостей ПЦ було і є й те, що зберігши в принципі інститут церковних ієрархів, вона в ролі керівників визнавала лише рукоположених священників тихонівського спрямування. Саме ця особливість, на нашу думку, і призвела до розбіжностей в середовищі ПЦ. Прихожани ПЦ, які належать до Одеської єпархії і підкорялись Лазарю (Журбенку), а тепер оформлюються Гермогеном, вважають, що митрополит Віталій був рукоположений представниками сергіянства і, як такий, не має права очолювати Істинно Православну Церкву. Отже, на наш погляд, віросповідного конфлікту між Руською Істинно Православною Церквою і Російською Істинно Православною Церквою немає. Ми маємо дві адміністративно різні структури.

Рукоположених священників тихонівського напрямку стає все менше і менше, а тому перед ПЦ гостро стоїть кадрова проблема. У зв'язку з цим в Одесі у 2002 р. відкрито заочну духовну семінарію ПЦ, де одночасно навчається до 40 осіб із всього СНД, але це поки що не є вирішенням проблеми.

Саме із-за приналежності до тихонівського напрямку в спільноті дуже помітною є акцентація на єдиноістинності і благодатності Істинно Православної Церкви.

І хоча ПЦ вийшла з підпілля, вона принципово не бере участі в жодних політичних рухах і кампаніях. Головний принцип, яким керується ПЦ – збереження чистоти істинного православ'я і внутрішньої свободи Церкви від руйнівних впливів „стихий світу цього”. Члени ПЦ не беруть участі в голосуванні до рад різних рівнів. У бесідах з прихожанами авторка цікавилась їх ставленням до сучасної церковної влади: чи є якісь істотні зміни у порівнянні із ставленням до колишньої радянської державної влади. Відповідь була наступною: комуністична влада була богоборницькою, а сучасна є безбожною. Тобто позиція ПЦ у ставленні до влади практично не змінилася. Державну владу, як таку, вона не

визнає, хоча всі прихожани ПЦ є законопослушними громадянами.

Сучасні громади ПЦ у порівнянні з протестантськими громадами нечисельні, як правило, складаються із 5-7 сімей. Члени громад добре обізнані з основними віросповідними принципами, знають порядок обрядів і таїнств, добре ознайомлені з церковно-релігійною, а також історичною літературою, в якій йдеться про розвиток РПЦ і ПЦ. Прихожани ПЦ виявляють інтерес до літератури з історії України і Росії. Проте значна увага приділяється ними життю подвижників церкви, подіям містичного характеру, чудотворним іконам. Як і раніше, ПЦ вважає канонізацію Миколи II законною. У переважній більшості приходів ПЦ, зокрема в Києві, після закінчення літургії прихожани виконують гімн Російської імперії „Боже, царя бережи”. Наші спостереження дають можливість говорити про те, що виконання гімну прихожанами свідчить не стільки про монархічні настрої ПЦ, скільки про збереження внутріцерковної традиції. Так, наприклад, із 35 опитаних прихожан Свято-Іоаннівської громади м. Києва лише 5 могли дати чітке пояснення стосовно терміну „монархія” і відповісти на питання: хто такий Микола II? Отже в еволюції монархічних принципів і поглядів ПЦ прослідковується помітна трансформація.

Середній вік прихожан ПЦ – 30-40 років, що свідчить про те, що в громади вони прийшли самостійно, керуючись світоглядними міркуваннями. Всі члени громад мають середню спеціальну або вищу освіту. Так, прихожани ПЦ Чернігова всі без винятку мають вищу освіту.

Указ Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. „Про додаткові заходи по відновленню справедливості у відношенні жертв репресій, що мали місце у період 30-40-х і 50-х років” повністю реабілітував засуджених членів ПЦ. Саме цей указ став поворотним моментом у діяльності ПЦ: відтоді починається відродження її приходів, яке триває й донині. Для сьогоденної ПЦ характерним є відновлення не лише раніше діючих приходів, а й створення нових. Так, наприклад, у кінці 2005 р. у Вінниці виникла громада ІПЦ, яка відкололася від ортодоксальної Православної церкви. Прихожани цієї громади пояснили авторці, що якщо створення і виникнення ПЦ було обумовлене неприйняттям політики митрополита Сергія і богоборської держави, то виникнення нової громади в наш час пояснюється тим, що Православна церква не виконує свою місію духовного пастиря: вона все більше політизується, комерціалізується і порушує православну традицію. Для збереження чистоти православної традиції частина православних прихожан Вінниці вирішила перейти під юрисдикцію Руської Істинно Православної Церкви. Таке явище стало можливим, на нашу думку, з

двох причин. Першою причиною є криза Православної церкви, про яку вже відверто говорять і її власні ієрархи. Другою причиною є те, що бажання зберегти чистоту православ'я змушує прихожан шукати інші організаційні форми. Варто зазначити те, що нинішні прихожани ПЦД переконані у міцності і вірності своєї віри, а тому називають свою церкву ортодоксальною, а Православну церкву – офіційною.

Крім Києва, Чернігова, Сімферополя, Севастополя, Ялти громади ПЦД діють у Донецьку й Донецькій області, Одесі і Одеській області, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Сумській та Херсонській областях.

Якщо говорити про перспективи розвитку ПЦД, то вони цілком очевидні. Висловлюється переконання, що сергіянство неминуче буде мімікрувати, фарисействувати, лжесвідчити і наступати. Позиції Московської Патріархії будуть зміцнювати лідери держави, їм так само, як „генсекам” при тоталітаризмі, потрібна церква для політичного і душевного комфорту. Відтак, примирення між Російською Православною Церквою й Істинно Православною Церквою у перспективі не передбачається, а це, в свою чергу, зумовлюватиме поглиблення розколу, виникнення нових громад ПЦД.

Не припинили свою діяльність й істинно православні християни. Найбільша кількість громад ПЦД зосереджена у Харківській області. Є громади ПЦД у Луганській та Сумській областях і одна громада діє у с. Гільча Здолбунівського району на Рівненщині. Для ПЦД характерним є заперечення лише сучасної їм Православної Церкви, яке супроводжується вшануванням й ідеалізацією тихонівської церкви. Заперечення канонічності діючої Православної Церкви включає в ПЦД невизнання сучасного православного духовенства, а також відмови від здійснюваних ним таїнств. В той же час віросповідні основи Православної Церкви ПЦД поділяють повністю.

ПЦД – релігійне утворення, яке визнає догмати православного віровчення, але протиставляє себе сучасній Православній Церкві як єдиного і монопольного правонаступника, носія „святої православної апостольської соборної церкви”.

У бесідах з прихожанами ПЦД ми з'ясували, що вони сприймають ПЦД як секту в середині своєї церкви; щось на зразок безпопівства у старообрядництві, тобто не вбачають в ПЦД самостійного релігійного об'єднання.

З самого початку свого виникнення кожна громада ПЦД називала себе „возлюбленою сім'єю во Христі”, а її членів „возлюбленими братами і сестрами во Христі”. Начолі такої „сім'ї” знаходився її організатор –

„старший брат”, рідше „старша сестра”, які керували щоденними молитвами і бесідами віруючих. Тобто, з самого початку їх виникнення, очолювати громаду могла людина, для якої духовний сан був не обов'язковим. Але на початку 80-х років н.ст. на Харківщині серед членів ПЦД розпочався рух, який отримав назву „серафимівців” по імені отця Серафима. Члени цього руху прийшли до висновку, що релігійна община не може існувати без духовенства. Але таких громад ПЦД на сьогодні є незначна кількість. Більшість громад ПЦД духовенства не сприймають принципово.

Громада ПЦД у с. Гільча Здолбунівського району Рівненської області є зразковою для розуміння ПЦД. За результатами наших спостережень, ПЦД визнає існування триєдиного Бога – Отця, Сина і Святого Духа. Але уявлення ПЦД про Бога-Сина і Бога-Духа Святого дещо відрізняються від відповідних уявлень Православної Церкви. Зокрема, у бесіді з авторкою, прихожани громади намагались довести, що Бог-Син може безпосередньо, без допомоги священиків, спілкуватися із „слугами Божими”, тобто членами громади ПЦД, а Бог-Дух Святий може самостійно освячувати благодаттю природу – озера, гаї, каміння, а також оселі істинно віруючих, зрешті, – навіть вселяється в окремих віруючих, які стають відтак „божими провидцями”. Отже, у віровченні ПЦД зберігся послідовний містицизм.

Надзвичайно важливу роль у релігійній практиці ПЦД відігравали „святі” джерела. Як правило, кожне джерело у них пов'язане з іменем якогось святого Православної Церкви або ж з якоюсь подією в житті Церкви. Джерело, яке носить ім'я святого Миколая і в с. Гільча поступово набуло значення постійно діючої церкви ПЦД. Прихожани ПЦД встановили тут ікони. Цікавим є той факт, що вода із цього джерела вважається цілющою і використовується не лише прихожанами ПЦД, а й іншими жителями (незалежно від віросповідання) і не лише цього села. У дні православних свят сюди з'їжджається велика кількість людей не лише із Рівненської, а й із сусідніх областей – Хмельницької і Житомирської. Таким чином відвідувачі джерела Святого Миколая стають не лише свідками, а й учасниками богослужіння ПЦД. Православна Церква не перешкоджає цьому, оскільки чудотворення зцілення, поклоніння фетишам, по суті зближує позиції ПЦД й УПЦ. Відтак, православне духовенство переважно робить вигляд, що не помічає діяльності ПЦД.

В центрі релігійного світогляду ПЦД стоїть ідея настання ери Антихриста, кінець світу і друге пришестя на Землю Христа. У радянські часи, коли формувались віросповідні основи релігійного об'єднання, ПЦД під Антихристом розумілась атеїстична радянська влада. Для ПЦД ця ідея

була визначальною у боротьбі з радянським тоталітаризмом. Результати бесід із прихожанами с. Гільча привели нас до висновку, що хоча ідея Антихриста залишається провідною в релігійній ідеології ППХ, але зміст її змінився. Прихід Антихриста тепер зв'язується з якимись екологічними, техногенними катастрофами або ж економічними кризами.

Зміни змісту поняття про Антихриста спричинили зміну й побутового життя. Якщо раніше вживання м'ясної їжі, бакалійних продуктів, носіння фабричного одягу оголошувалось „знадою” Антихриста, то зараз немає жодного значення, М'ясну їжу вживають лише під час постів, які в ППХ співпадають з постами Православної Церкви.

Починаючи з кінця 60-х років ХХ ст., поступово змінюється ставлення членів ППХ до суспільного життя: їх діти починають відвідувати школу, навчатися у середніх спеціальних навчальних закладах, рідшою стає відмова від праці на державних підприємствах або ж в колективних господарствах.

Сьогодні громади ППХ, як і раніше, складають люди, які у переважно зайняті сільськогосподарською працею. Освітній рівень нижчий, ніж у членів ППЦ, але переважно всі вони мають середню або середню спеціальну освіту.

Незважаючи на лояльне ставлення до сучасної їм української держави, члени ППХ називають її безбожною, а тому відмовляються від громадського життя, зокрема від участі у виборах до рад різних рівнів.

Відтак, після жорстоких гонінь і репресій з боку радянської влади (таких довготривалих гонінь на християнство, як за часів радянської влади, відчули на собі ППЦ й ППХ, історія ще не знала) Істинно Православна Християнська Церква не лише вистояла, але й зберегла свої віросповідні основи і практику, які були змінені з врахуванням колізій сучасного життя.

В Україні продовжує свою діяльність Православна Євангельська Апокаліпсична Церква (скорочено – ПЄАЦ, або ж простонародна назва – апокаліпсична церква). Нині в Україні нараховується 7 громад апокаліпсичів. П'ять громад діє у Вінницькій області: у селах Павлівка, Юшківці, Погребищі, Якимівка і у смт. Оратів. Отже громада цієї церкви діє у с. Теліженці Тетіївського району Київської області, ще одна – в місті Монастирище Черкаської області.

На підставі бесід, які ми провели з 26 прихожанами ПЄАЦ у Вінницькій області зі особистих спостережень, виявлено витоки і особливості розвитку цього релігійного об'єднання. У 1925 р. католицький ксьондз Ілля Гуменний (Гумінський) почав проповідь

нового віровчення у с. Погребище Вінницької області. Сам Гуменний родом із Бердичева, закінчив духовну семінарію. Звинувачуючи православних священників у гріхах і пороках, звернувся з листом до Папи Римського, в якому звинуватив також і його у відступництві від істинної віри. Вимагав особистої зустрічі з папою, але йому було в цьому відмовлено.

Тоді Гуменний офіційно зареєстрував каплицю на кладовищі, у якій проповідував протягом дев'яти місяців (по аналогії з терміном, який вимагається для народження дитини). Після закінчення проповіді він під іменем Іллі Хрестителя пішов по селах, які знаходились на території Вінницької, Київської і Черкаської областей з проповіддю нового віровчення. Головною ідеєю проповіді Гумінського була ідея про єднання християн всіх конфесій і повернення до ідеалів первісного християнства.

Намагаючись поширювати своє віровчення на законній основі і добитись офіційного визнання радянською владою, Гумінський відправився до Харкова, де його прийняв відомий високопоставлений радянський чиновник Г.І. Петровський. Після чого сліди Гуменного губляться. Достовірно відомим є лише той факт, що у 1939-1940 рр. репресовані апокаліпсисти бачили його у таборі для політв'язнів на території бувшої Казахської РСР.

Саме проповіді Гумінського як новоз'явленого пророка поклали початок рухові апокаліпсичів в Україні, а рукоположені ним „єпископи” і „пресвітери” організували цілу низку громад, які зберегли вчення апокаліпсичичної церкви, незважаючи на всі репресії щодо них.

У 1956 р., коли репресовані єпископи повернулись із місць покарання, один з них – Іванюк Влас Кирилович – подав заяву в Управління у справах релігій Вінницької області з проханням про реєстрацію громади апокаліпсичів. Тоді в реєстрації їм було відмовлено.

У зв'язку з так званим „упорядкуванням релігійної мережі” в період з 1980 по 1982 рр. були зняті з обліку за представленням районних виконавчих комітетів групи апокаліпсичів, як діяли в селах Животівка, Каленівка, Рожична, Сабарівка, Юшківці, Якимівка Оратівського району Вінницької області в селі Павлівка Погребищенського району.

Після прийняття „Закону про свободу совісті і релігійні організації” громади апокаліпсичів Вінницької області виявили бажання про реєстрацію своєї діяльності. За офіційними даними у Вінницькій області, нині нараховується близько 70 осіб, – послідовників течії, а за свідченнями самих віруючих-апокаліпсичів – їх більше ста осіб.

Релігійна догматика і обрядовість ПЄАЦ й надалі є некритичним поєднанням католицького і православного культів з елементами

протестантизму (наприклад, водне хрещення повнолітніх в доповнення до хрещення немовлят). Домінантою віросповідних основ апокаліпсистерів є євангельська любов до ближнього і, як наслідок цього, потужні пацифістські мотиви.

Організаційна структура ПСАЦ включає в себе три так звані „поля” (Прибалтійське, Українське та Іркутське), кожне з яких поділяється на райони. Наприклад, „Українське поле” включає в себе частину Вінницької, Київської і Черкаської областей (Вінницька – Оратівський і Погребищенський райони, Київська – Тетіївський, Черкаська – Монастирищенський райони) і поділяється на Вінницький, Київський і Черкаський „райони” відповідно.

Начолі кожного „району” стоїть єпископ, який керує справами громади через обраних і рукоположених пресвітерів. Єпископом Вінницького „району” є Івашковський Іван Петрович, пенсіонер. З його слів стало відомо, що Київським „районом” керує єпископ Г.Гайчук, який проживає у с. Теліженці Тетіївського району. Єпископ Черкаського району помер, а нового ще не рукоположили.

В структурі апокаліпсистерів не передбачені керівники „полів” і вищий керівник церкви. Всі питання громад апокаліпсистерів вирішуються на так званих „єпископських радах”. Найбільшим авторитетом серед прихожан користується єпископ Гайчук. „Єпископські ради” постійно відбуваються у нього вдома і віруючі, з якими довелось спілкуватися, відгукуються про нього з особливою пошаною.

Кожна община апокаліпсистерів у своїй діяльності цілком автономна і має у своєму складі пресвітера, диякона і диякониху.

У релігійній ідеології апокаліпсистерів відбулась відчутна трансформація. З моменту свого виникнення і протягом всього існування у роки радянської влади апокаліпсисти ототожнювали її з Антихристом, проводили відверту антирадянську і антидержавну роботу: закликали не вступати до колгоспів, не працювати на державній службі, бойкотувати всі заходи радянської влади, за що були нещадно переслідувані державними органами. Сьогодні члени громади ПСАЦ терпимо ставляться до державної влади, навіть висловлюють подяку за прийняття Закону Про свободу совісті і релігійні організації”, що дало їм можливість вийти із підпілля і відкрито займатися своєю віросповідною діяльністю. Учасності у громадському житті, зокрема у виборах, не беруть, мотивуючи це статутними положеннями про заборону займатися політичними справами.

Члени громад апокаліпсистерів, що знаходяться у Вінницькій області, переважно всі пенсійного віку, лише в громаді смт. Оратова середній вік

прихожан 35-40 років. Віруючі-апокаліпсисти одноставно схвалюють закон України „Про свободу совісті і релігійні організації”, оскільки вважають, що він відіграв надзвичайно позитивну роль у їх діяльності. Водночас вони ремствують, що активно стали реєструватися й громади інших релігійних конфесій, особливо римо-католики і протестанти, що в свою чергу впливає на незначне поповнення громад ПСАЦ.

У 1985 р. була заснована Православна Церква Божої Матері „Державної” (інші назви – Богородичний центр, Російська Маріанська Церква, Церква Божої Матері Преображаючоїся). В Україні діють 7 громад Богородичної церкви у Донецькій, Луганській, та Миколаївській областях. Є також громада у місті Києві. Близько десяти діючих громад цієї назви не мають офіційного статусу. Цілісну картину релігійної практики і віросповідних основ Богородичної церкви ми спробуємо відтворити на підставі наших спостережень і бесід з прихожанами релігійної громади Святого Аскольда-Миколая Православної церкви Божої Матері, яка діє і є офіційно зареєстрованою у м. Києві.

За свідченнями віруючих, у 1984 р. архієпископу Іоанну (Береславському) у м. Смоленську Російської Федерації, перед іконою Одигітрії було видіння, яке він витлумачує як „відвідини Богородиці”. З тієї пори він начебто щоденно чує голос Божої Матері. Вважається, що саме об'явлення Божої Матері подвигло Береславського на заснування нового релігійного об'єднання. Однак російський дослідник Д. Таєвський вважає, ще Богородична Церква виникає як сектантський рух всередині геннадіївської секачевської (по імені єпископа Геннадія Секачева) гілки Істинно Православної Церкви [Таевский Д.А. Христианские ереси и секты I-XXI веков. Словарь.- М., 2003.- С. 147]. Ми погоджуємося з версією виникнення Богородичної Церкви, яку висунув Д. Таєвський, оскільки під час неодноразових бесід із прихожанами ППЦ знаходили підтвердження цьому припущенню, Крім того, Богородична церква офіційно оголосила себе правонаступницею ППЦ.

Послідовники Іоанна (Береславського) вірять, що він – „святий старець”, через якого Богородиця відкриває своє вчення, а богослужіння, які здійснює архієпископ, відбуваються у присутності Божої Матері. Всі об'явлення владики зібрані в книгах під спільною назвою „Слово Матері Божої і Свідчення Духа Святого”. Вчення Іоанна (Береславського) ґрунтуються на тому, що, на його думку, через деякий час після того, як Господь дав людству два Заповіти – Старий і Новий, в світі фізичному і в світі духовному відбулись помітні зміни, а відтак перед приходом Тисячолітнього царства з'явилась необхідність дати людям Третій заповіт, який походить від Діви Марії і доведений до людей через

„матріарха” і „пророка” Іоанна Береславського. З 1984 року (дата першого видіння Береславського) Бог проявляє себе тільки через Богородицю. Марії дана особлива благодать – містична. До цього існувало лише одне джерело благодаті – евхаристичне. Без містичної благодаті, яка походить від Богородиці, благодать евхаристична, яка походить від Христа, недійсна. З цього часу спокутна місія Христа доповнюється і поступово замінюється спокутною місією Богородиці, серце якої страждає при баченні світу, який прийшов у моральний занепад. Саме Богородиці й доручено відкрити вершину суд над цим світом. Богородиця відноситься до Трійці в якості четвертої іпостасі і наділяється божественними якостями. Прихожани Богородичної Церкви вірять, що саме їх Церква втілює істину православ'я і католицизму.

Проте фундаментальні положення віросповідних основ Богородичної Церкви мають істотні розбіжності з віровченням обох християнських традицій. Так, у віровченні присутня ідея про два других пришестя Христа. Надзвичайно потужними є есхатологічні мотиви. Вважається, що Страшного Суду можна уникнути за умови, якщо в світі 201 мільйон праведників складуть присягу на вірність Богородиці. Культурна практика Богородичної Церкви частково наближається до православної, а частково – від неї відрізняється. Зокрема, символіка храму, одяг священника відображає вшанування саме Діви Марії. Велика увага приділяється „пластичній молитві” і медитації; обов'язково тричі на день твориться розарій – вінок молитов з роздумами про важливі події земного життя Господа і Богородиці. Своім віровченням і практикою Богородична церква прагне відроджувати традицію живої віри і діяльності подвижництва, що йде від Афонських ісихастів, Києво-Печерських старців, Серафима Саровського. Членами громади Святого Аскольда-Миколая визнаються всі сім християнських таїнств, а в основу богослужіння покладено літургію Іоана Златоуста.

У 1994-1995 рр. Богородична Церква об'єдналася із Вселенською Маріанською церквою, яка є незв'язаною Ватиканом і має послідовників серед католиків США, Латинської Америки, Польщі та інших країн.

До середини 1993 р. в об'явленнях Іоанна (Береславського) переважали пророцтва про близький кінець світу, прихід епохи „церковного запустіння і всесвітніх катаклізмів”. Сучасному світу прогнозувались всілякі напасти, якщо народ не покається і не визнає його вчення. Стверджувалось, що спасуть свої душі лише невелика кількість праведників, які повинні подолати всі мирські спокуси, в тому числі зректися сім'ї, рідних, відмовитися від власності, яку потрібно передати Богородичній Церкві.

Настільки радикальна проповідь, у поєднанні з авторитарним керівництвом, призвели до кризи релігійного об'єднання. Після IV Богородичного собору у відповідь на заперечення сім'ї, які були присутніми в об'явленнях Іоанна (Береславського), від Богородичної Церкви відійшло багато її прихильників, зокрема єпископ Федір (Коробейников), ієромонах Тихон і багато інших.

Керівники Богородичної Церкви архієпископ Іоанн (Береславський) й єпископ Петро (Большаков) були віддані анафемі геннадієвської гілкою Істинно Православної Церкви. Крім того, ІПЦ ніколи не погоджувалася з тим фактом, що Богородична Церква з самого початку свого виникнення оголосила себе правонаступницею ІПЦ. Священний Синод Російської Православної Церкви виступив із спеціальним посланням, в якому засудив „еретичні і антихристиянські” ідеї Богородичної Церкви. Взагалі ставлення Богородичної церкви до Російської Православної Церкви і навпаки – різко негативне. У своїх об'явленнях і проповідях Іоанн (Береславський) РПЦ інакше як церквою „Червоного дракона” або ж „церквою Сатани” не називає. Показовою в цьому відношенні є праця „Красная патриархия. Волки в овечьей шкуре” (М.: Богородичный центр, 1993).

У зв'язку з цими подіями архієпископ Іоанн (Береславський) змінює зміст своїх об'явлень і проповідей. Сьогодні, у відповідності до вчення Богородичної Церкви, людство вступає в завершальний етап християнської історії. Наступають „останні часи” і „Преображення” світу. Але есхатологія Богородичної церкви обіцяє не кінець, а трансформацію світу. Якщо відбудеться покаєння і всі повернуться в істинну (маріанську) віру, то Богородиця замінить Страшний Суд на „тихий сон преображення”. Протягом майбутнього Тисячолітнього царства світ буде влаштовано правильним духовним чином, при якому „державне християнство” зміниться „християнською державою”. Як вважають самі віруючі, нинішні громади Богородичної Церкви та її монастирі є прообразом саме такої „християнської держави”, на чолі якої у майбутньому замість „царя-помазаника” стане „Марія – першопомазанниця”.

Прихожани Богородичної Церкви вшановують пам'ять останнього російського імператора Миколи II і нещодавно навіть канонізували як свого богородичного святого Григорія Распутіна. На підставі наших спостережень, цей швидше „романтичний” монархізм не впливає істотно на соціально-політичні орієнтири віруючих.

В останній час в Церкві змінилось ставлення до сім'ї: серед

прихожан Богородичної Церкви реєструються шлюби.

Завдяки підтримці Вселенської Маріанської церкви Богородична церква володіє поліграфічною базою, видавництвом „Нова Свята Русь”, де видається література віросповідного й полемічного характеру, а також щомісячна газета „Лицар віри” накладом 20 тисяч примірників. Богородична церква має і власну відеостудію.

Головними напрямками діяльності церкви, крім богослужінь, є благодійництво, праця з молоддю, відвідування дитячих будинків, в'язниць, лікарень, а також проведення благодійних виставок про чудотворні ікони та з'явлення Божої Матері.

За твердженням прихожан Богородичної церкви, її віросповідні основи підтримує більш 700 громад на території країн СНД. Релігійна громада Святого Аскольда-Миколая Богородичної церкви Києва нараховує близько 50 осіб. Значна їх кількість має вищу освіту. Із бесід з прихожанами нам вдалося з'ясувати, що й решта членів Богородичної Церкви, які діють в Україні, мають досить високий освітній ценз.

На нашу думку, саме за наявність теократичних і авторитарних рис Міністерством юстиції Російської Федерації у 1996 р. Богородична Церква була класифікована як деструктивна релігійна тоталітарна секта.

Ми ж відносимо Богородичну Церкву до новітніх неохристиянських утворень. Вона базується не на біблійній орієнтації, а на нових об'явленнях свого засновника архієпископа Іоанна (Береславського).

Православні секти хіліастично-есхатологічного спрямування у сучасній Україні представлені ще й єговістами-ільїнцями /„Десне братство”, мальованцями й іоаннітами.

Ще у 70-х рр. на території України, зокрема на Поділлі, Донеччині та Вінничині близько 400 осіб були членами громад єговістів-ільїнців [Центральний державний архів вищих органів влади.- Ф. 4648, оп.3, од.зб. 355, а.15; оп.5, од.зб.355, а.32]. Ми вже звертали увагу на дуже відносну точність цих даних, оскільки єговісти-ільїнці діяли в умовах „сектантського підпілля” через опозиційності до радянської влади.

У сучасній Україні офіційно зареєстрованих громад єговістів-ільїнців нами не виявлено, але на підставі наших досліджень ми можемо говорити, що принаймні одна громада цієї секти нині діючою у Дніпропетровській області. Свою думку ми аргументуємо тим, що в інтернеті діє сайт: „Светоч” або інша його назва: „Общечеловеческая

истина”. На сайті розміщені всі відомі богословські праці М. Ільїна – засновника віровчення єговістів-ільїнців. Відтак, залишок єговістів-ільїнців діє і робляться спроби відновити організаційну мережу секти. Якщо взяти за основу відгуки про сайт, які розташовані у книзі гостей, то можна зробити висновок, що послідовники М. Ільїна значно трансформували свою ідеологію, акцентуючи увагу на пропаганді здорового способу життя, розвитку і пропаганді наукових і культурних ідей [Общечеловеческая истина. www Svetoch.net]. Достовірно відомо, що в Російській Федерації, зокрема у м. Новомосковську Тульської області діє релігійна організація такого ж типу під назвою „Російський храм ізраїльської науки”, керівник якої І. Сорсов вважає себе послідовником М. Ільїна [Новые религиозные культы, движения и организации в России. Словарь-справочник.- М., 1997.- С. 4].

На підставі наших досліджень ми можемо говорити і про той факт, що не припинило своєї діяльності і релігійне об'єднання мальованців. Нечисельні громади їхні діють у смт. Кожанка Фастівського району Київської області, у містах Фастів та Біла Церква. Громади не є офіційно зареєстрованими. Середній вік прихожан – 65 років, хоча в смт. Кожанка є члени громад, які ще не досягли сорокалітнього віку. Питання про реєстрацію громад для мальованців не є важливим. Вони вважають, що з приходом демократії в Україну вони мають право сповідувати свою релігію і без втручання державних структур.

Мальованці і далі продовжують проповідувати непротиплення злу насильством, любов до ворогів, закликають не брати в руки зброю. Вони пишаються своєю чесністю, основою якої є теза: „Кожен відповідає за себе”. Надто вшановують секти свого засновника Кіндрата Мальованого.

Віруючі похилого віку суворо дотримують заборони вживати їжу тваринного походження (м'ясо, молоко, масло тощо). Молодше покоління більш стримано ставиться до цієї заборони і не вважає таке вживання гріхом.

Змінилось у мальованців і ставлення до влади. Якщо на початку свого заснування і протягом усього періоду діяльності, особливо у роки радянської влади, есхатологія мальованців відрізнялася цілковитим неприйняттям Православної Церкви, необхідністю бойкоту і боротьби з усіма державними і громадськими установами, результатом чого було пряме протистояння релігійного утворення і держави, то сучасні мальованці цілком терпимо ставляться до державної влади, хоч участі у державних заходах не беруть.

У Вінницькій області, у селах Кобилівка і Холодівка Тульчинського району, а також у селах Демківка і Ладижин Тростянецького району проживають іоанніти. Всього їх нараховується 4 громади, які складають близько 100 осіб. Як релігійне об'єднання, вони про себе не заявляють.

Цілком успішно діють релігійні утворення православного коріння харизматичного спрямування – інокентіївці і особливо леонтіївці. Дві громади інокентіївців, не дуже чисельні, проживають у Вінницькій області, у Могилів-Подільському і Ямпільському районах. Є громада інокентіївців також у селі Єленівка Балтського району Одеської області. Всі громади офіційно не зареєстровані.

На початку XXI ст., зокрема у 2003-2006 роках, все більше поширює географію і віросповідний вплив в Україні релігійне об'єднання леонтіївців. Окрім Рівненської, Житомирської та Хмельницької областей, громади леонтіївців діють і у Білоцерківському районі Київської області.

Найбільш впливовою на сьогоднішній день є група віруючих, яка вшановує Леонтія як самого Бога Саваофа. Завдяки їх старанням була відновлена садиба Леонтія у с. Нова Мощаниця Здолбунівського району Рівненської області, яка давно вже стала фактично місцем прощі леонтіївців. У липні 2006 р. на чергових півроку з дня його смерті могилу і садибу мандрівного проповідника відвідало близько 4000 тисяч осіб. І хоча у 2001 р. Українська Православна церква Московського Патріархату оголосила вчення Леонтія еретичним, ставлення УПЦ МП і УПЦ КП до леонтіївців і леонтіївщини є досить лояльним. Очевидно, що воно продиктоване православним духовним ієрархам передчуттям втрати великої кількості прихожан, тим більше, що ні сам Леонтій, ні його послідовники ніколи відверто не поривали із Православною Церквою. І цей факт є характерною особливістю леонтіївців.

Останніми роками відбувається поживлення духовного християнства, переважно духоборів і молокан. Релігійні громади духоборів діють на Північному Кавказі, Азербайджані, Ростовській, Тамбовській, Тульській та Оренбурзькій областях Російської Федерації, на Далекому Сході, в Середній Азії, в Канаді. Є одна громада духоборів в Запорізькій області в Україні. За останні роки XX ст. була остаточно сформована організаційна структура духоборців. Створена Рада Об'єднання духовних борців Росії. Основними напрямками діяльності Ради є робота з єдиновірцями, які переселяються з інших регіонів колишнього Радянського Союзу, зв'язок з тими, хто проживає в далекому

зарубіжжі, інформація про життя духоборських громад. Видається газета „Вісник” накладом 1,5 тисячі примірників. Вважається, що загальна чисельність духоборів у сучасному світі (на кінець XX ст.) становила близько 100 тисяч осіб [Тальський Д.А. Названа праця.- С. 75].

Колись багаточисельне релігійне об'єднання духовних християн-молокан (на початку XX ст. їх нараховувалось близько 1 млн. осіб) представлене нині невеликими громадами у різних місцях: 4 громади діють в Україні: 2 – у Запорізькій області, одна – у Донецькій, одна – у Вінницькій областях. Молокани є на Закавказзі, в Молдові, Тамбовській та Оренбурзькій областях Російської Федерації, у США, Канаді, Аргентині, Болівії, Австралії. Всього у сучасному світі нараховується приблизно сто громад молокан загальною кількістю біля 300 тисяч осіб.

У 1991 р. в Москві відбувся настановчий з'їзд молокан, на якому було проголошено відродження „Спілки общин Духовних Християн-Молокан”. Було обрано раду, до складу якої увійшло 9 осіб, а також був прийнятий Статут Спілки. У 1994 р. як альтернативу „Спілці общин Духовних Християн-Молокан” була створена й офіційно зареєстрована Міністерством Юстиції Російської Федерації „Спілка духовних Християн-Молокан Росії” з центром у селі Кочубієвське Ставропольського краю.

Релігійні об'єднання духобор і молокан не займаються активною місіонерською діяльністю. У переважній більшості випадків свою віру вони передають спадково. Шлюб з іншовірцями не заохочується, хоча випадки такого відступництва досить часті. У побуті – дотримуються правил чистої етики. Вони, як і раніше, не визнають авторитету Православної Церкви, обходяться без церковної ієрархії.

Слід відзначити, що сучасні духобори і молокани у місцях постійного проживання за кордоном виступають як своєрідні послі народної дипломатії: докладають зусиль, щоб поліпшити стосунки між державою, у якій постійно проживають, й їх історичною Батьківщиною, особливо це стосується духоборів Канади.

На кінець XX ст. ознаки існування христовірства і скопечтва на теренах України нами не виявлено. Хоча про однозначне припинення існування цих релігійних утворень ми говорити не можемо. Малочисельні громади христовірів (хлестів) існують у Тамбовській, Самарській та Оренбурзькій областях Російської Федерації і на Північному Кавказі. Члени громад певною мірою трансформували свої віросповідні основи: відмовились від екстатичних радінь, дозволили існування громадянських шлюбів, зняли більшість заборон на їжу.

Дуже незначні групи скопців існують у сучасній Росії. Власне,

громадами їх назвати важко. На нашу думку, це невелика кількість людей, яка живе за своїми традиціями і правилами. Вони повністю відмовились від обряду оскоплення статевих органів, замінили його на категоричну відмову від подружнього життя. Дають обітницю відмови від будь-яких еротичних помислів.

Таким чином, на підставі проведених нами досліджень, ми можемо говорити про трансформацію і доктринальних, і соціальних аспектів віросповідних основ релігійних об'єднань православного походження. Соціальна і культурна роль православного сектантства визначається перш за все тим, що їх доктрина і практика представляла собою спробу створення альтернативного порядку у суспільстві. Як альтернатива існуючого ладу, релігійні утворення православного коріння могли виступати проти приватної власності (духобори, „спільні молокани”, мальованці) і заперечувати тим самим будь-яку різницю між людьми – майнову, соціальну і навіть статеву (скопці). Важливою частиною ідеології більшості сект було заперечення ними інституту сім'ї, яке могло виявлятися в діаметрально протилежних формах повної безшлюбності або свободи сексуальних стосунків. Як спроба відтворення порядку, релігійні об'єднання копіювали ті ж самі інститути і цінності, які лежали в основі заперечуваного ними суспільства. Другою характерною рисою православного сектантства є зведення релігії до етики „добрих справ”, що в своїй крайній формі знайшло виявлення у відмові від будь-якого ритуалізму. На нашу думку, саме принципова подвійність ролі православного сектантства зробила можливою переоцінку традиційних культурних форм, яка не супроводжувалася відмовою від них. Саме подвійність забезпечила правонаступність культурної самосвідомості членів релігійних об'єднань православного походження і не дає їм зникнути з історичної арени.

Звичайно, ми не можемо говорити про масштабність діяльності релігійних об'єднань, які належать духовному християнству. Духовне християнство, яке виникає як одна із спроб народного богослів'я в умовах кризи Православної Церкви, певною мірою справилось із своїм історичним завданням, а тому соціальна загостреність їх догматики поступово трансформує у сферу збереження морально-етичних та культурних традицій.

Релігійним об'єднанням хіліастично-есхатологічного спрямування, зокрема, еговістам–ільїнцям, іоаннітам і мальованцям, також властива трансформація, яка виявляється у їхньому лояльному ставленні до держави, у значному пом'якшенні гостроти есхатологічних очікувань, пропаганді здорового способу життя.

На нашу думку, такій значній трансформації віросповідних основ релігійних об'єднань православного сектантства значною мірою посприяло прийняття нашою державою Закону Про свободу совісті і релігійних організацій”. До того православні секти довгий час змушені були діяти таємно. Конкретні дослідження показали, що таємність не є органічним елементом ідеології сект і в переважній більшості була лиш реакцією на переслідування влади або вороже налаштовану громадську думку. В умовах відкритого суспільства практично всі релігійні об'єднання православного коріння мають цілком толерантні стосунки з державою.

Якщо говорити про релігійні утворення, які виникли в лоні Православної Церкви за радянських часів, зокрема про Істинно Православну Церкву, як своєрідну форму протесту до офіційного православ'я і протистояння тоталітаризму, то ми вважаємо, що це релігійне об'єднання сьогодні є найбільш перспективним у своєму розвитку. Про це свідчить віковий і освітній рівень прихожан ІПЦ, розширення їх матеріальної бази, незламність переконань у своєму бажанні захистити чистоту істинного православ'я. ІПЦ пронесла крізь репресії і переслідування, в'язниці і розстріли, крізь нелегальне служіння в СРСР дух істинної віри, благочестя, дух внутрішньої церковної свободи.

Про те, що процес народження релігійних об'єднань православного походження не зупинився і не завершився лише трансформацією віросповідних основ „старих сект”, свідчить поява неохристиянських новітніх об'єднань, зокрема Богородичної церкви, “Церкви Останнього Заповіту” заснованої Віссаріоном (С. Торопом), та інших. Такі релігійні об'єднання виникають як відповідь на досить глибокі зміни суспільної системи в цілому. Вони пропонують своїм прихильникам нову сакральну інтерпретацію навколишньої дійсності, вирішення глобальних проблем сучасного людства. Вони пропонують не просто нове осмислення соціальних проблем, а претендують на якісно нову участь у їх вирішенні.

Ми вважаємо, що життєздатність православного сектантства, створення неохристиянських новітніх релігій як релігійного феномену стала можливою і є досить перспективною у своєму розвитку завдяки якісному оновленню всієї релігійної системи, на відміну від традиційного православ'я, яке і розширює коло своїх завдань, частково змінює їх трактування, але не закликає жити по-новому у відповідності до зміни соціокультурних орієнтацій.